

Face parte româna din *Romania discontinua*?

Maria Iliescu (Innsbruck)

1.0. Permiteți-mi să întrerup șirul comunicărilor sociolingvistice, care formează obiectul principal al întâlnirii noastre, pentru a introduce o scurtă temă de lingvistică sistematică, sau hard ware lingvistic cum se obișnuiește să se spună acum.

Aș dori să discutăm împreună câteva puncte importante da prea puțin cunoscute din lingvistica românească, prea puțin cunoscute: 1) româna văzută ca o parte integrantă din *Romania continua*; 2) româna ca o limbă de ‚compromis’, în sensul că prezintă caracteristici pentru două grupuri diferite de limbi romanice sau pentru faze deosebite de dezvoltare a două limbi romanice; 3) româna ca o limbă deosebit de ospitalieră și de adaptabilă, îmbogățită în decursul timpului de diferite limbi romanice și neromanice.

Lăsând la o parte lexicul, aș vrea să aduc câteva exemple concrete pentru punctele 1) și 2). Mai întâi o rectificare terminologică.

2.1. Termenul *Romania continua* a fost folosit prima oară în 1945 de către Amado Alonso. El înțelege prin *Romania continua* zona vestică a Romaniei, care cuprinde Iberia, Italia și Gallia.

După părerea lui Amado Alonso Dacia nu face parte din această zonă. Citez: „Din sec. al al treilea dacoromâna este izolată iar Italia formează împreună cu Gallia și cu peninsula iberică un grup ‚coherent’ opus Daciei.” Această poziție a lui Amado Alonso față de română e explicată chiar de el în modul următor: „por su aislamiento geográfico desde el siglo III, por su existencia puramente dialectal hasta hace bien poco, y por la invasora vecinidad de lenguas extrañas (Alonso 1954, 118)“.

Chiar dacă numai pentru acuratețe științifică trebuie remarcat și reținut că A.A. NU folosește în nici un fel termenul *Romania discontinua*, care este o creație a romaniștilor care l-au interpretat pe lingvistul spaniol.

Argumentele lingvistului spaniol trebuie în orice caz ‚ajustate’: a) azi se știe că romanitatea orientală nu a fost într-i izolare totală începând cu sec. al treilea: comerțul și războaiele nu au permis o izolare totală; b) în ce privește afirmația că româna a existat ‚puramente dialectal hasta bien poco’ ar trebui elucidat ce anume înseamnă ‚bien poco’. Lucru cert este că în sec. XIII în timpul primului imperiu româno-bulgar, româna nu mai poate fi considerat ca un dialect.

Christian Schmitt a remarcat deja în 1974 (33) că: „teoriile...lui A.A. se sprijină mai mult pe criteriile sociolingvistice, decât pe criteriile lingvistice.”

2.2. Eu aș vrea să aduc câteva argumente în sprijinul ideii că româna face parte din acea *Romania continua*, chiar, dacă, de altfel ca și franceza, prezintă o serie de trăsături idiosincratice. Româna nu se deosebește nici genealogic și nici tipologic de celelalte limbi romanice.

În afară de trăsăturile pe care româna le împarte cu toate limbile romanice, datorită originii comune, ea e legată prin trăsături specifice de diferite limbi romanice, și nu numai de acestea. Nu ne referim în acest context de limbi de care româna e legată geo- sau sociolingvistic.

2.2.1. Trăsături pe care româna le împarte numai cu unul sau cu mai multe idiomuri romanice.

2.2.1.1. Portugheza.

Vocalismul românesc are trei vocale centrale nerotunjite a [a], ă [ə] și â [ɨ]. Toate aceste trei sunete sunt foneme care apar atât în poziție tonică cât și atonă: *a căra* [kə'ra] ~ *cară* ['karə]; *vâr* [wir] ~ *văr* [wər]. Spre deosebire de ă, care s-a dezvoltat din vocale latine în poziție

atonă, â e o dezvoltare internă ulterioară, după sec. al XVI-lea (cf. . Avram 1968, 1067 – 1072, 1990, 19-27; s. auch A. Avram 2000, 88-95)

Un sistem vocalic foarte asemănător se găsește însă în portugheză, care are de asemenea două vocale centrale nerotunjite, mai închise decât [a]. Comparația fonologică a celor două limbi: în româna veche ca și în portugheza veche nu exista decât o singură opoziție în cadrul vocalelor centrale și anume [a] ~ [ə].

Asemănarea tipologică între cele două limbi e evidentă și astfel nu e nevoie să se recurgă la factori externi pentru explicarea vocalelor centrale nerotunjite din limba română.

2.2.1.2 Spaniola, retoromana și parțial valona.

În aceste idiomuri diftongarea numită romanică, deci a lui e deschis [e] are loc în sillaba deschisă și închisă: fer/ru > rum. *fier*, friaul. *fiar*, eng. *fier*, sp. *hierro*, dar it. *ferro*, frz. *fer*.

2.2.1.3. Portugheza, spaniola, catalan, occitana

Deja Bartoli a atras atenția asupra formării comparativului cu *magis* în română și în limbile iberice și în occitană în opoziție cu limbile României centrale care îl folosesc pe *plus*.

2.2.1.4. Sarda

Evoluția lui [q^w] și [g^w] în sunete labiale se găsește în română și în sardă: AQUA > rum. *apă*, sard. *abba*; QUATUOR > *patru*, sard. *battoro*. Evoluția românească fusese explicată mai ales prin influența substratului dac.

2.2.1.5

O particularitate a românei este formarea viitorului analitic cu ajutorul verbului modal *a vrea* < VOLERE. (cf. *infra* 2.2.8.3.), ca și în vechea sursilvană. Sarda formează viitorul analitic tot cu un verb modal, și anume cu *debere*; *deppo cantare*.

Adeptii uniunii balcanice văd în acest tip de viitor unul din elementele cele mai importante pentru apartenența românei la această uniune; (cf. Solta, 1998, 1027 .

De fapt acest tip de viitor nu trebuie explicat tipologic, ci cognitiv: viitorul este un timp care nu este folosit decât în două situații, și anume dacă este vorba de o acțiune dorită sau necesară, impusă. (Vezi viitorul englez format cu *will* și *shall*).

2.2.1.6. Franceza, occitana , retoromana, dialectele galo-italice

Numai româna, franceza, retoromana și parțial occitana dispun de un sistem deictic binar (apropiere – depărtare) al demonstrativelor. rum. *acest* ~ *acel*; surs. *quest* ~ *quel*, occ. *aquest* ~ *aquel*, frz. *ce-ci* ~ *ce-là*. (Facem aici abstracție de schimbările semantice din franceza modernă curentă).

În celelalte limbi romanice s-a păstrat total sau parțial sistemul dialogal ternar latinesc, peste tot însă e leste pe cale de reducere.

2.2.1.7. Italiana și retoromana

S latin urmat de consoană, cu alte cuvinte *s impurum*, s-a păstrat fără proteză vocalică în opoziție cu franceza și cu spaniola: rum. *scară*, it. *scala*, friul. *sciale*, [gad. *skalin*], surs. *scala*; dar frz. *échelle*, sp., cat., okz. *escala*

2.2.1.8. Italiana și parțial ladina dolomitică și friulana.

Terminația *-i* de la pluralul substantivelor masculine a fost considerată încă de Wartburg ca una din trăsăturile importante ale României orientale. S-au încercat multe explicații, în ultima vreme și unele fonetice, dar nici una convingătoare (rum. *vițel* ~ *viței*; it. *vitello* ~ *vitelli*, friaul. *vidiel* ~ *vidiei*).

2.2.1.9. Italiana, Ladina dolomitică, Engadineza.

În aceste idiomuri și în română persoana a doua negativă a imperativului se formează cu adverbul de negație și cu infinitivul: (*nu cânta!* it. *non cantare!* gröd. *no cianté*, o.eng. *nu chanté*; în Friaulischen se găsește *stâ* între negație și Infinitiv: *no stâ ciantâ*).

Lausberg (1972, II, 204) se întreabă dacă e vorba de o formă timpurie panromană sau o formă din latina târzie. În același fel se formează imperativul și în franceza veche. (vezi infra).

2.2.2. Perspectiva diacronică

permite constatarea, că nu numai *Romania continua* e o noțiune care trebuie regândită și reanalizată, dar și ideea, poate corectă pentru România actuală, conform căreia franceza și româna se găsesc la doi poli opuși, nu se poate aplica evului mediu, când o cercetare mai amănunțită arată că cele două limbi, care făceau parte dintr-o zonă ce ar putea fi numită România continentală, prezentau mai mult decât o asemănare. (Aceasta contrazice teza lui Amado Alonso conform căreia româna și franceza sunt limbi ‘inagrupabile’).

Fără să intrăm în amănunte semnalăm a) dezvoltarea paralelă izbitor de asemănătoare a flexiunii nominale, care pentru română a avut ca urmare omonimia dintre genitiv și dativ; b) sistemul demonstrativ binar, care depășește faza veche (vezi supra); c) asemănarea formelor imperativului negativ; d) un procentaj ridicat lexical comun conform unor statistici (vezi de exemplu *recens* > *roisant*, păstrat în franceza veche cu sensul ‘prospăt’ și păstrat până azi în română: *rece*).

3.0. Trăsături considerate în mod greșit caracteristice numai pentru română

Mă orientez după o listă care aparține lui Hans-Martin Gauger (1991, 8-16).

3.1. Absența articolului hotărât în sintagme prepoziționale

Lipsa articolului hotărât în sintagmele prepoziționale, cu excepția celor construite cu prepoziția *cu* și *de-a*: *Cartea stă pe masă* ~ *Le livre est sur la table*.

De fapt este vorba de un fenomen caracteristic fazei de început a tuturor limbilor romanice. Introducerea articolului s-a făcut treptat, iar folosirea lui în sintagmele prepoziționale a fost târzie. Unele limbi romanice, ca româna sau retoromana, cu normă târzie, au păstrat situația veche, cu unele excepții. Alte limbi, cum ar fi italiana sau spaniola, au generalizat folosirea articolului hotărât, dar prezintă câteva excepții pentru folosirea lui. (cf. Iliescu, 2001a, 2001b): rum. *a merge la vânătoare* = eng. *ir a catscha*, aber *aller à la chasse*.

3.3. Dezinența neutră -ora

Această dezinență nu e nicidecum prezentă numai în română unde s-a păstrat în formele *-ure* devent *-uri* (cf. Graur, 1968, 10, 66). Într-o măsură mai mică ea există până azi în sardă și în dialectele italiene meridionale: it. dial. *tettora* (Pl. d. ela *tetto* ‘acperiș’), sard. *fructora* (Pl. de la *frutt*).

3.4. Diferența între dativul și acuzativul declinării pronumelor personale accentuate de pers. 1 și 2 se regăsește în română și în sardă: rum. D. *mie* ~ Akk. *pe mine*; sard. *a mie* ~ *me*, surs. *a mi* ~ *mei* dar fr. *à moi* ~ *moi*, it. *a mi* ~ *mi*.

3.5. Formarea infinitivului cu un *a* prepus

Ca și în română în fața infinitivului stă un *a* și în dialectul Comelico din Italia septentrională occidentală. (Tagliavini, 1926, 73).

3.6. Sufixul verbal de lărgire - *idio* < gr. -*izo*

Nici sufixul verbal de lărgire *-ez* nu este o caracteristică a verbului românesc. El se regăsește în ladina dolomitică, în istriotă, în vechea venițiană și în alte dialecte din Italia septentrională și meridională. (cf. Lausberg 1972, II, 201; Rohlf, 1968, II, § 326; Iliescu-Mourin, 1991, 457) : rom. *lucr-eaz-ă*, gard. *arpi-ei-a*, a.ven. *vende-ge-a*.

4.0. Limba română o limbă de compromis

Prin ‚compromis’ înțeleg aici prezența concomitentă în limba română a unor trăsături care caracterizează limbi romanice diferite sau grupuri de limbi diferite.

Mă opresc aici numai la trei exemple ilustrative pentru fonetică, pentru morfologie și pentru sintaxă.

4.1. Cele mai multe limbi romanice au un sistem vocalic care are ca punct de plecare în latină un triunghi isoscel, o parte fiind ocupată de vocalele palatale (un *e* deschis *e*, un *e* închis *e* și un *i*) iar cealaltă parte de vocalele velare (un *o* deschis, un *o* închis *o* și un *u*). Spre deosebire de acest sistem, sarda nu are decât 5 vocale, toate cu un grad de deschidere neutră, nici deschis și nici închis: *i*, *e*, *a*, *o*, *u*.

Sistemul românesc unește cele două sisteme: partea palatală este cea a majorității limbilor romanice, deci cu trei vocale ([*e*], [*e*] și [*i*]), iar partea orientală este identică cu triunghiul sard, având numai două vocale [*o*] și [*u*]: *porcus* > *porc*, *NEPOTE* > *nepot*, *FURCA* > *furcă*, *LUNA* > *lună*. Un sistem asemănător îl are dialectul din Basilicata (Lucania de sud).

4.2. Ocluzivă + lichidă

Secvența ocluzivă + lichidă se păstrează în Gallo-Romania. În italiană lichida se palatalizează > [*i*] : *PLENU* > fr. *plein*, it. *pieno* ; *CLAVE* > fr. *clef*, it. *chiave*. Româna prezintă ambele soluții. *CL* se palatalizează ca în italiană (*cheie*) iar *PL* rămâne neschimbat ca în franceză (*plin*).

4.3. Pronumele posesive pot sta în Romania înainte sau după substantivul determinat. În franceză și în spaniolă posesivul stă obligatoriu în fața substantivului: *mon livre*, *mi libro*. În italiană ambele poziții sunt posibile: când nu e marcat, posesivul stă în fața determinatului. Dacă posesivul este marcat, locul său poate fi și după determinat: *il mio libro* dar *il libro mio* (*non il tuo*). În română posesivul poate sta, ca în italiană înainte sau după determinat: *cartea mea* / *a mea carte*

4.4. Dacă se iau în considerație nu numai perspectiva variațională ci și cea diacronică numărul exemplilor de ‚compromis’ se mărește. În limba veche sunt frecvente compromisele în cadrul formelor morfologice. Forme vechi sintetice stau adesea lângă forme analitice. Așa de exemplu se găsesc pentru condițional în sec. al XVI-lea atât : *cântare* < *cântaverim* / *cantavero* cât și *așu cânta* (cf. Rosetti 1986, 506-507). Prima formă e moștenită din latină și s-a păstrat în macedo- și în istororomână, pe când a doua se datorește probabil influenței slave de prestigiu. Până la stabilirea normei cele două forme au funcționat lângă olaltă.

Asemănătoare este situația mai mult ca perfectului în sec. al XVI-lea, când circulau mai multe variante analitice, păstrate în dialectele istorice (cf. Dimitrescu et alii 1978, 312-313). Româna modernă cunoaște numai forma sintetică moștenită din latină.

5.0. Dacă încercăm să găsim o explicație pentru diferitele concordanțe și legături ale limbii române cu alte limbi romanice putem ajunge la următoarele concluzii.

5.1. Conservarea unor caracteristici din latină (*s impurum*) și din latina târzie (dezinența *-ora*; formele negative ale imperativului formate cu infinitivul) sau deja din faza protoromană (lipsa articolului din cauza negeneralizării lui din epoca timpurie) se explică probabil prin

varietăți latine aparținând anumitor grupuri lingvistice. Astfel în mai multe cazuri româna a format un grup diatopic cu unele varietăți din viitoarele regiuni italiene și retoromane.

5.2. Mai importante pentru evoluția limbilor romanice au fost însă desigur formarea unor varietăți regionale mai estinse, cum pare să fi fost cea a unei *Romanii continentale*, care cuprindea teritoriul francezei, retoromanei și parțial al italianii septentrionale în devenire. Aceasta se caracteriza între altele prin gramaticalizarea dativului adnominal și prin reducerea sistemului demonstrativ la o structură binară. Adoptarea sufixului verbal de lărgire *-izo* este specifică pentru partea orientală a acestei regiuni care se întinde din Italia septentrională, peste văile Dolomiților, înglobând Istria și până în Dacia.

Cu timpul acea Romanie continentală s-a distanțat în multe privințe tot mai mult de Romania mediterană, cu alte cuvinte de Peninsula Iberică, de Sardinia și de Italia meridională.

5.3. O parte a asemănarilor se datorează probabil unor dezvoltări paralele, independente, cum ar fi dezvoltarea sistemului vocalic portughez și românesc

5.4. În ce privește lexicul trebuie să fim de acord, că pentru alegerea unuia sau altuia dintre cuvintele care au circulat multă vreme concomitent, 'mâna invisibilă' sau 'mâna de sub masă' cum se exprima Alexandru Rosetti a făcut de multe ori în ultima instanță alegerea. Așa s-a întâmplat probabil și în cazul lui *MAGIS*, ales în Iberia și în Dacia ca adverb al comparației. Se știe că *PLUS* nu a lipsit din Peninsula Iberică unde exista și azi sub forma *chus*.

5.5. La toate acestea se mai adaugă cauze generale și cognitive, cum ar fi adoptarea unui verb modal pentru formarea viitorului.

Bibliographie

- Alonso, Amado, *Estudios lingüísticos. Temas españoles*, Madrid, Gredos, 1954.
- Alonso, Amado, *Estudios lingüísticos. Temas españoles*, Madrid, Gredos, 1961,
- Avram, Andrei, 'Parallèles phonétiques et phonologiques roumano-portugais', in *Actas del XI Congreso Internacional de Linguística y Filología Romanicas III*, Madrid 1968, 1067-1078.
- Avram, Andrei, 'Sur le passage de [ă] à [î] en daco-roumain', in *Revue roumaine de linguistique* 9 (1964) 4, 431-436.
- Avram, Andrei, 'Sur les voyelles neutres en roumain, en albanais et dans les langues romanes occidentales', in *Revue roumaine de linguistique* 35 (1990), 19-27.
- Avram, Andrei, *Studii de fonologie romanică*, București, Ed. Academiei, 2000.
- Brâncus, Grigore, 'Albano-Romanica III. Vocala ă în română și albaneză', in *Studii și cercetări lingvistice* 24 (1973) 3, 291-296.
- Ernst, Gerhard, 'Kontrastive Untersuchungen I. Rumänisch und andere Sprachen', in *LRL VII* 757-776.
- Dimitrescu, Florica et alii, *Istoria limbii române*, București, Ed. didactică și pedagogică, 1978.
- Graur, Alexandru, *Tendențele actuale ale limbii române*, București, 1968.
- Iliescu, Maria, 'Le roumain langue de compromis', in Hrsg L. Schippel, *Im Dialog : Rumänistik im deutschsprachigen Raum*, Frankfurt am Main- Berlin u.a., Peter Lang, 2004, 205-210.
- Iliescu, Maria, 'Die logisch-semantische Präposition 'mit' im Französischen und im Rumänischen', in Hrsg. S. Heinemann, G. Bernhard, D. Kattenbusch, *Roma et Romania, Festschrift für Gerhard Ernst*, Tübingen, Niemeyer, 2002, 169-182.
- Iliescu, Maria, 'Rédondance et expressivité: autour d'un problème posé par l'article défini français et roman', in *Studii de lingvistică și filologie romanică, Hommage offerts à Sanda Reinheimer-Rîpeanu*, Editura Universității din București, 2007, 289-294.
- Iliescu, Maria, 'Gab es eine kontinentale Romania?', in *Syntax im Wandel*, Hrsg. Elisabeth Stark, Roland Schmidt-Riese, Eva Stoll, Narr, Tübingen, 2007, 133-143.
- Iliescu, Maria, 'Das possessive Genitivattribut im Altfranzösischen und im Rumänischen', in Hrsg. Sabine Heinemann, Paul Videsott, *Sprachwandel und (Dis-)Kontinuität in der Romania*, Niemeyer; Tübingen, 2008, 15-25.
- Iliescu, Maria, 'Konvergenz- und Divergenzphänomene in der Romania'. Morphosyntax und Syntax, in Hrsg. Ernst, G., Gleßgen, M.-D. / Schmitt, Chr. / Schweickard, W. *Romanische Sprachgeschichte II*, Walter de Gruyter, sub tipar.
- Iliescu, Maria / Mourin, Louis, *Typologie de la morphologie verbale romane. Vue synchronique*, Innsbruck, Institut für Sprachwissenschaft, 1991.
- Kontzi, Reinhold (Hrsg.), *Zur Entstehung der romanischen Sprachen*, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1978.
- Lausberg, Heinrich, *Romanische Sprachwissenschaft I* (1969), III (1972), Berlin – New York, Walter de Gruyter, Sammlung Göschen.
- LRL = Hrsg. Holtus, G. / Metzeltin M. / Schmitt, Chr., *Lexikon der Romanistischen Linguistik VII*, Tübingen, Niemeyer, 1998.
- Mourin, Louis, *Sursilvain et engadinois ancien et ladin dolomitique*, Bruges, 1964.
- Petrovici, Emil, *Kann das Phonemsystem einer Sprache durch fremden Einfluss umgestaltet werden ? Zum slavischen Einfluss auf das rumänische Lautsystem*, The Hague, 1957.
- Ramat, Paulo, 'L'italiano lingua europea', in (ed.) Sobrero, Alberto, *Introduzione all'italiano contemporaneo. La variazione e gli usi*, La Terza, 1993.
- Rosetti, Alexandru, *Istoria limbii române*, București, Ed. Academiei, 1986.
- Schmitt, Christian, 'Genèse et typologie des domaines linguistiques de la Galloromania', in *Travaux de Linguistique et de Littérature Romanes*, 12 (1974) 1, 31-63.
- Solta, Georg Renatus, 'Balkanologie', in *LRL VII*, 1998, 1003-1020.
- Tagliavini, Carlo, *Il dialetto del Comelico*, Genève, Olski, 1926.

